

odnosno sjeverozapadne obale Jadrana i doline Poa. Upravo je tada, početkom 553. godine, bizantska flota pod vodstvom Narzesa isplovila iz Salone vozeći prema području Venecija veliku vojsku. Ne spominje se broj rimskih vojnika, ali je bilo 2500 Langobarda, 3000 Erula – konjanika, 400 Gepida, “mnogo Huna” i još nekoliko drugih barbarskih vojskovođa zajedno sa svojom vojskom. I sve je njih, izgleda bez većih problema, bizantska mornarica prebacila na drugu obalu Jadrana.⁶⁸

Inicijativa je bila na strani Carstva, a agresivni pokušaji Ostrogota u pravcu Sardinije i Korzike, te prema Crotone na jugu Italije završavali su neuspješno.⁶⁹ Ostrogotski poraz kod Busta Gallorum i Totilina smrt 552. godine bili su logičan nastavak ovih zbivanja. U sljedeće dvije godine Ostrogoti su definitivno pobijedeni. Konačno je Italija ujedinjena pod carskom upravom ujedini tek 563. godine, kada su bizantski vojnici istisnuli Franke iz Veneta.⁷⁰

Jadran u vrijeme bizantsko-ostrogotskog rata bio je važan prostor za vođenje rata, ali je istovremeno bio i prostor po kojem su putovali graditelji da bi gradili utvrde, majstori da bi oslikavali crkve ili izrađivali u njima mozaike, trgovci koji su trgovali. Bilo je to vrijeme vrlo bogato događajima, ali ograničen prostor dozvolio je samo da oslikamo samo ono što se tiče ratovanja.⁷¹

⁶⁸ Procopius, VIII, 26, 12-13. Pavao Đakon tvrdi da su Langobardi bili prebačeni u Italiju s istočnojadranske obale – *Pauli Diaconi historia Langobardorum, Scriptores rerum germanicarum ex MGH*, Hannoverae 1878, II, 1.

⁶⁹ Procopius, VIII, 24, 31-37; VIII, 25, 24-26.

⁷⁰ R. Cessi, *Storia di Venezia*, Milano 1957, 26-27.

⁷¹ Detaljnije, vidi, Goldstein, Bizant na Jadranu.

Zdravka Martinić-Jerčić

Tragom rimskog panteona

Božanska zaštita poljoprivrede u Rimu

UVODNE NAPOMENE

Na spomen religije antičkih naroda golema će većina ljudi pomisliti na grčke mitove, prebogat skup priča koje su Grcima zrcalile ne samo veličinu i značenje njihova panteona, već su im predstavljale i znatno više od toga. Kad se pak osvrnemo na rimsku stranu čini nam se da je rimski svijet bogova i junaka tek preslika onoga grčkog, uz nešto vlastita sadržaja. No dakako da taj površni dojam zapravo vara: bez obzira na utjecaje različitih kultura na Rim – a oni su bili mnogostruki i raznoliki –, Rimljani su uspjeli razviti vlastitu religiju koja je u mnogočemu autentična. Unatoč tomu što je grčka kultura nakon I. punskog rata svom silinom provalila u Rim, te će uvelike promijeniti prijašnji, pomalo priprost rimski religijski sklop, i svojim plaštom “prekriti” veći dio starijih rimskih vjerovanja, pak se u tom vjerskom sinkretizmu jasno nazire specifični rimski udio.

Rimska je religija od vremena doseljavanja u Lacij i tijekom sljedeća dva stoljeća oblikovanja rimske gradske zajednice napučila svijet svojim božanskim silama koje u to najstarije doba nemaju antropomorfne interpretacije. Objašnjenje toga leži u rimskom shvaćanju bogova:

Numa je zabranio Rimljanima da iskazuju štovanje božjem kipu u obliku čovjeka ili životinja. I u to ranije vrijeme nije kod njih bila naslikana ili izdijeljena lika božanstva, nego dok su za prvih 170 godina neprekidno gradili hramove i podizali bogoslužna svetišta, nisu za njih izrađivali nikakve oblikovane kipove uvjereni da je bezbožno činiti uzvišenije predmete sličnim nižima i da je boga nemoguće dokučiti drukčije osim umom.¹

Rimljani su svoje bogove nazivali “numina” smatrajući ih snagom koja “migmom” pokazuje svoju volju. Riječ “numina” potječe od grč. νῦμω – namigujem, koji se u tom značenju javlja još u *Ilijadi*.

Nije pak teško zaključiti što su od svojih bogova Rimljani očekivali u najstarija vremena, jer prirodne pojave, radovi na polju i imanjima i sve što je veza-

¹ Plutarh, *Usporedni životopisi*, Numa, c.8, prijevod Zdeslav Dukat

no uz svakodnevne poslove za njihov je opstanak bilo važno. Jasno je da su i bogovi koje su štovali uvelike bili povezani s onim aspektima života koji su za Rimljane bili, svakako, primarni. I nije čudo – jer je rimska zajednica tipična poljoprivredna zajednica – da su Rimljani od davnine silno cijenili zemljoradnju, pa je uvijek ističu kao najvrednije ljudsko zanimanje.

Sve to podijeli Numa građanima bez sredstava želeći ukidanjem siromaštva ukloniti izvor nanošenja nepravde i, navraćajući narod na teženje tla, privoditi ih kulturi zajedno sa zemljom. Ta nema nijednog drugog zanimanja koje usaduje tako snažnu i brzu ljubav prema miru kao život od obrađivanja zemlje.²

Zbog takvog shvaćanja zemljoradnje u Rimu su se počeli slaviti mnogi bogovi vezani uz agrikulturu. Svaki od tih bogova zaštitnik je određene radnje u agrikulturi ili pojedine grane agrikulture. Rimljani su, prinoseći žrtvu *Teluri* i *Cereri*, istovremeno prizivali i boga *Vervactora* za prvo oranje, boga *Redaratora* za drugo, a i boga *Insitora* za sijanje. I za druge obrede morali su prizivati više bogova, jer su vjerovali da svaka stvar, pojava ili posao ima svog boga zaštitnika.

Bogove vezane uz agrikulturu baš je zato u ranom razvoju rimske religije gotovo nemoguće sve nabrojiti, pa ovih nekoliko nabrojanih samo ilustrira složenost rimskih vjerskih zasada koje su pratile poljoprivredu:

SATURN v *Saturnus*, bog sjetve i ratarstva

TERMIN – *Terminus*, bog međa, kamenih međaša

CERERA – *Ceres*, božica poljodjelstva

KONZO – *Consus*, bog žetve

FAUN – *Faunus*, bog šuma, livada, čuvar stada i bog prorok

MAJA – *Maia*, božica proljeća

SILVAN – *Silvanus*, bog šuma, vrtova, polja, stada

FERONIJA – *Feronia*, božica obilne žetve, i zaštitnica oslobođenika

FLORA – *Flora*, božica cvjetanja, plodnosti

POMONA – *Pomona*, božica voća

VERTUMNO – *Vertumnus*, bog vrtova

PALES – *Pales*, zaštitnica pašnjaka, stada

VAKUNA – *Vacuna*, božica livada, šuma, lova i ratnog zanosa

TELURA – *Tellus*, mati zemlja

² Plutarh, *Usporedni životopisi*, Numa, c.16, prijevod Zdeslav Dukat

Većina tih bogova izgubila je tijekom stoljeća svoju izvornost i stopila se sa svojim grčkim inačicama, a njihove su se specifične institucije i obredi već u klasično doba zaboravili. Ipak, šest je njih ostalo snažno prisutno tijekom cijele rimske povijesti i silno su utjecali na svakodnevni život Rima. Nakon što je kršćanstvo prevladalo dio je tih vjerovanja i svetkovina – sad pod drugim imenom – preživio sve do naših dana.

NAJVAŽNIJI BOGOVI I NJIHOVE SVETKOVINE

SATURN (*Saturnus*)

Saturn je bog sjetve i ratarstva. O podrijetlu njegovog imena govori nam Varon u djelu *De lingua Latina* (V, 64): “*Ab satu est dictus Saturnus.*” (*Saturn je nazvan po sijanju.*)³. Ime mu je dakle izvedeno od lat. *serere* = sijati. Po mnogim je podacima jedan od najstarijih bogova u rimskoj religiji. Izjednačen je s grčkim bogom Kronom tek kada je nastao mit o Saturnovu dolasku u Lacij. Po tom je mitu Saturn-Kron, protjeran s neba od Jupitera-Zeusa, pobjegao u Lacij gdje ga prima Jan (bog čuvar vrata) i dozvoljava mu da se naseli na Kapitolij.

*Primus ab aethereo venit Saturnus Olympo
arma Iovis fugiens et regnis exsul adeptis.
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
composuit legesque dedit, Latiumque vocari
maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
Aurea quae perhibent illo sub rege fuere
saecula:*

Prvi je s nebeskog Olimpa došao Saturn, bježeći od Jupiterova oružja i kao prognanik nakon što mu je oduzeto kraljevstvo. Udružio je neuki rod i raspršen po visokim planinama i dao je zakone i volio je da se zove Lacij jer se siguran sakrio u ovim predjelima. Za doba koje je bilo pod tim kraljem kažu da je bilo zlatno:⁴

Uz zanimljivu etimologiju naziva *Lacij* od lat. *latere* = skrivati se, Vergilije nam govori o Saturnu kao utemeljitelju novog društvenog poretka i prvom zako-

³ prijevod Zdravka Martinić-Jerčić, dalje Z.M.-J.

⁴ Vergilije, *Eneida*, VII, 319-325, prijevod Z.M.-J.

nodavcu, koji je ljude naučio obrađivati zemlju i graditi nastambe. Zbog svih tih velikih djela koja je Saturn, prema mitu, učinio za Italsku državu smatran je utemeljiteljem rimske države i uživao je veliko poštovanje i ugled. Saturn, kao kralj Lacija, prepustio je vlast svom sinu Piku i nestao, a smrtnici su ga onda svrstali u red bogova. Bez obzira na to što podaci kažu da je Tul Hostilije uspostavio njegovu svetkovinu, Saturnalije, mit govori da ih je uspostavio Jan, kad je Saturn nestao, a da je ovaj podigao i žrtvenik velikom bogu Saturnu podno Kapitola. Kad je izjednačen sa Kronom pridružila mu se i žena, a i djeca baš kao kod Krona. Božica koje je izjednačena s grčkom Rejom je Ops ili Opina, božica bogate žetve. Kako su po priči Kron i Reja roditelji Zeusa i Here, tako su Saturn i Ops postali roditelji Jupitera i Junone. Ops i Saturn zajedno su štovani u kasnijim razdobljima kao bogovi minulog zlatnog doba (*aurea aetas*) tj. doba u kojem su vladali kao najstariji italski bogovi.

Na mjestu njegova žrtvenika sagrađen je hram 497. g. pr. Kr., koji je jedan od najstarijih svetišta u Rimu. Ondje se nalazila i riznica grada Rima (*Aerarium Saturni*), jer su Saturna smatrali nepodmitljivim bogom od kojeg potječe svako obilje pa je stoga i zaštitnik državnog imetka.

Aedem vero Saturni aerarium Romani esse voluerunt, quod tempore quo incoluit Italiam fertur nullum in eius finibus furtum esse commissum.

Rimljani su htjeli da Saturnov hram bude riznica, jer se priča da u vrijeme kad je obitavao u Italiji u njegovim granicama nije izvršena nijedna krađa.⁵

U tom se hramu nalazila skulptura Saturna nalik na onu Kronovu u Grčkoj. Saturn je u ruci držao srp (*Saturnia falx*), a noge te skulpture bile su ovijene vunanim trakama, koje su se skidale samo u vrijeme Saturnalija.

Saturnum Apollodorus alligari ait per annum larveo vinculo et solvi ad diem sibi festum, id est, mense hoc decembri.

Apolodor kaže da je Saturn vezan vunenom uzicom kroz godinu i da ga odvezuju u njemu posvećen dan, to jest, u mjesecu prosincu.⁶

Prema povijesnim podacima, Saturnalije (*Saturnalia*), svetkovine posvećene bogu Saturnu, uspostavio je kralj Tul Hostilije.

Tullum Hostilium, ..., inveni, fanum Saturno ex voto consecravisse; et Saturnalia tunc primum Romae instituta, quamvis Varro libro sexto, qui est de sacris aedibus, scribat aedem Saturni ad forum faciendam locasse L. Tarquinium regem;

⁵ Macrobij, *Saturnalia*, I, 8, prijevod Z.M.-J.

⁶ Macrobij, *Saturnalia*, I, 8, prijevod Z.M.-J.

Saznao sam da je Tul Hostilije, ..., posvetio svetište Saturnu po zavjetu; da su Saturnalije tada prvi puta u Rimu održane, iako je Varon u šestoj knjizi, koja govori o svetim zgradama, pisao da je hram Saturna kod Foruma smjestio kralj L. Tarkvinije.⁷

U to vrijeme određen je samo jedan dan slavlja, zatim se u doba republike slavilo tri dana, a u doba carstva slavlje je produženo na sedam dana.

Sed, ut ad Saturnalia revertamur, bellum Saturnalibus sumere nefas habitum. Poenas a nocente isdem diebus exigere piaculare est. Apud maiores nostros Saturnalia die uno finiebantur; qui erat ad quartumdecimum Kalendas Ianuaris. Sed postquam C. Caesar huic mensi duos addidit dies, sextodecimo coepta celebrari. Ea re factum est ut, cum vulgus ignoraret certum Saturnaliorum diem, nonnullique a C. Caesare inserto die et alii veteri more celebrarent, plures dies Saturnalia numerarentur. Licet et apud veteres opinio fuerit septem diebus peragi Saturnalia.

Ali da se vratimo Saturnalijama, nije bilo dopušteno za vrijeme Saturnalija zaratiti se. U ove dane pomirno je zahtjevati kaznu krivca. U vrijeme naših starih Saturnalije su se završavale u jedan dan. A taj je bio 19. prosinca. Ali od kako je Cezar dodao ovom mjesecu dva dana počelo se slaviti sedamnaestog. Zbog toga se dogodilo, kako puk nije znao pravi dan Saturnalija, da su neki slavili u nesiguran dan od vremena Gaja Cezara, a neki po starom običaju, te Saturnalije broje više dana. No i kod starih je bilo mišljenje da se Saturnalije slave sedam dana.⁸

Saturnalije su trajale od 17. do 23. prosinca. Bile su to vesele svetkovine na spomen zlatnog doba, no često su poprimalle karakter zbog kojeg su ih nazivali i raspuštenim zabavama. Te su zabave naime značile kraj stare i početak nove agrarne godine. U to vrijeme nema posla na polju i svi se vesele u nadaju dobroj godini, pa slave Saturna da im donese što bolju žetvu. Sam obred vrlo je jednostavan i sastoji se samo u prinošenju žrtve, a nakon toga započinje gozba i karneval. U običaj je ušlo i darivanje poznanika svijećama i gline-nima lutkama (*sigillaria*).

...et quod ignis, Saturnalibus cerei superioribus mittuntur.

... i jer je vatra (početak), posvećuju se voštanice bogovima za vrijeme Saturnalija.⁹

U kasnijem razdoblju Saturnalije su izgubile svoje pravo značenje i postale su raskošne zabave i gozbe bez ikakve veze sa seoskim načinom života. U samome Gradu nije Saturn niti njegova svetkovina mogao značiti isto što i na selu,

⁷ Macrobij, *Saturnalia*, I, 8, prijevod Z.M.-J.

⁸ Macrobij, *Saturnalia*, I, 10, prijevod Z.M.-J.

⁹ Varon, *De lingua Latina*, V, 64, prijevod Z.M.-J.

jer Grad je uvezio žito i samo je uživao u zabavi koja je u to vrijeme bila vrlo raskalašena, a trajala je i do sedam dana. Jedan je pisac to usporedio s Božićem, jer i danas postoje ljudi koji Božić ne povezuju s rođenjem Isusa Krista, nego kao običaj slavlja i darivanja. Taj toliko slavljeni katolički blagdan neke je elemente naslijedio od Saturnalija. On naime kao i Saturnalije ima karakter slavlja, pomirenja, veselja i darivanja. Običaj da svoje najmilije darujemo na Božić neki povezuju sa simboličnim darovima voštanih svijeća i glinenih lutkica koje su Rimljani poklanjali svojim poznatima u vrijeme Saturnalija.

U doba svetkovine svaki bi rad prestao, a čak bi i robovi 19. prosinca, kad je bio rođendan Saturnove žene Ope (svetkovina *Opalia*) dobili simboličnu slobodu.

Hanc autem deam Opem Saturni coniugem crediderunt; et ideo hoc mense Saturnalia itemque Opalia celebrari: quod Saturnus eiusque uxor tam frugum quam fructum repertores esse credantur.

Vjerovali su pak da je ova božica Opa žena Saturnova; i zato se u ovom mjesecu slave Saturnalija i Opalije: jer se vjeruje da su Saturn i njegova žena začetnici kako usjeva tako i plodova.¹⁰

Još i danas svakodnevno se možemo tom drevnom rimskom bogu diviti na nebu, jer posljednji planet koji možemo vidjeti bez teleskopa nazvan je po tom slavnom bogu, jednom od najvećih rimskih bogova.

TERMIN (*Terminus*)

Termin je bog zaštitnik granice i privatnih posjeda. Samo njegovo ime izvedeno je od lat. *terminus* = granica, međa. On je jedan od najstarijih bogova u Rimu i štovan još dok nije postojao Grad i dok su Rimljani bili samo zemljoradnici. Smatra se da je njegov kult uveo ili Numa Pompilije ili Tit Tacije.

Et ut libera a ceteris religionibus area esset tota Iovis templique eius,..., exaugurare fana sacellaque statuit quae aliquod ibi, a Tatio rege ... vota, consecrata inaugurataque postea fuerant.

I da bi taj prostor slobodan od ostalih vjerskih obreda pripadao sav Jupiteru i njegovu hramu,..., odredio je da se ukinu posvećenja hramova i malih svetišta, koja su nekoć ondje od kralja Tacija... bila posvećena.¹¹

Prostor o kojem Livije u ovom citatu govori nalazi se na Kapitoliju na mjestu gdje se trebao graditi Jupiterov hram. Priča kaže da je kamen međaš, posvećen od davnine Termin, uvijek tamo stajao i da je Tarkvinije Oholi kod grad-

¹⁰ Macrobie, *Saturnalia*, I, 10, prijevod Z.M.-J.

¹¹ Livije, *Od osnutka Grada*, I, 55, prijevod Z.M.-J.

nje Jupiterovog hrama naložio da se ukinu posvećenja svih svetišta osim Termina.

Nam cum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere; idque omen auguriumque ita acceptum est, non motam Termini sedem unumque eum deorum non evocatum sacratis sibi finibus firma stabiliaque cuncta portendere.

Naime kada su price pokazale ukinuće posvećenja svih svetišta, a nisu dosudile (ukinuće) svetišta Terminova i ovaj znak i proročanstvo tako je prihvaćeno da nije pomaknuto sjedište Terminovo i da je onaj jedini od bogova bio neukinut, objavili u sve čvrsto i stabilno posvetivši njemu granice.¹²

Tarkvinije Oholi je kod gradnje hrama ostavio otvor na krovu da bi se Terminus mogla i dalje žrtva prinostiti pod vedrim nebom.

Terminus, ut veteres memorant, inventus in aede restitit et magno cum Iove templa tenet. nunc quoque, se supra ne quid nisi sidera cernat, exiguum templi tecta foramen habent.

Termin, kako se stari sjećaju, nepomaknut je ostao u hramu i sa velikim Jupiterom drži hram.

Sada također da iznad sebe ne vidi ništa osim zvijezda

krov hrama ima maleni otvor.¹³

Stari su Rimljanu tako shvatili da su i najveći među bogovima u svoju zaštitu uzeli boga koji čuva granice. Smatrali su zbog toga da su granice nepovredive i onaj koji je nasilno dirao u kamene međaše mogao je biti ubijen bez ikakvih posljedica. Budući da mu je glavno svetište bilo u Jupiterovu hramu, često su i Jupitera nazivali *Iuppiter Terminus*.

U čast boga Termina održavale su se Terminalije (*Terminalia*) 23. veljače. Ta se svetkovina slavila na granicama rimske države i na međama privatnih posjeda. U kasnijem razdoblju Rimljani su proslavljali Terminalije samo na jednom mjestu na rimskoj granici i na međama između dva posjeda.

Nox ubi transierit, solito celebretur honore separat indicio qui deus arva suo. Termine, sive lapis sive es defossus in agro

¹² Livije, *Od osnutka Grada*, I, 55, prijevod Z.M.-J.

¹³ Ovidije, *Fasti*, II, 669-672, prijevod, Z.M.-J.

*stipes, ab antiquis tu quoque numen habes.
 te duo diversa domini de parte coronant,
 binaque sarta tibi binaque liba ferunt.
 ara fit: huc ignem curto fert rustica testo
 umptum de tepidis ipsa colona focis.
 ligna senex minuit concisaque construit arte,
 et solida ramos figere pugnat humo;
 tum sicco primas inritat cortice flammis;
 stat puer et manibus lata canistra tenet.
 inde ubi ter fruges medios immisit in ignes,
 porrigit incisos filia parva favos.
 vina tenent alii: libantur singula flammis;
 spectant, et linguis candida turba favet.
 spargitur et caeso communis Terminus agno,
 nec queritur lactans cum sibi porca datur.
 conveniunt celebrantque dapes vicinia simplex
 et cantant laudes, Termine sancte, tuas:
 tu populos urbesque et regna ingentia finis:
 omnis erit sine te litigiosus ager.
 nulla tibi ambitio est, nullo corrumpere auro,
 legitima servas credita rura fide.*

Noć čim je bila minula, neka se slavi uobičajenim
 štovanjem bog koji odvaja svojim znakom oranice.
 Termine, bilo da si kamen, bilo iskopano drvo na polju
 ti imaš od davnina također i božansku moć.
 Dva vlasnika krune tebe sa suprotnih strana
 i po dva tebi donose vijenca i po dva kolača.
 Nastaje žrtvenik. Ovamo sama seljanka u krnjoj posudi
 zemljanoj nosi vatru uzetu s toplog ognjišta.
 Starac je nasjekao drva i sasječena je zgrnuo gusto
 i trudio se da zabije grane u čvrstu zemlju.
 Tada potiče suhom korom prvu vatru.
 Stoji dječak i drži u rukama široku košaricu.
 Tada kad je triputa ubacio u sred vatre plodove
 mala kćerka pružila je razrezano saće.
 Drugi su držali vino. Jedno po jedno izlijevaju na vatru.
 Gledaju i iskreno mnoštvo čuva se nedoličnih riječi.
 Zalijeva se i zadovoljan je zajednički Termin

ubijenim janjetom, kada mu je dana krmača dojilja.
 Skupljaju se i slave jednostavni susjedi gozbu
 i pjevaju tvoje hvale, Termine sveti:
 “Ti daješ granice narodima i gradovima i golemim
 kraljevstvima bez tebe sva zemlja će biti svadljiva
 Nema za tebe laskanja, niti jednim zlatom se ne daš
 potkupiti i zakonitom vjerom čuvaš povjerena sela.”¹⁴

Ovo je opis svetkovine na međama dvaju posjeda, no Terminalije su se proslavljale i na rimskoj granici, kod šestog miljokaza na Via Laurentia. Ondje se prinostila žrtva i obavljao obred posvećen Terminu. Na samoj granici izduble bi se rupe u koje su se stavljali plodovi i pepeo žrtve (ovce), na njih se stavljao kamen međaš (granični), koji se onda mazio uljem i bio je okičen cvijećem. Po nekim drugim izvorima osim cvijeća kamen međaš bio je kičen i slatkijima i žitom i vinom, a kasnije se janje prinostilo kao žrtva.

Ovaj je običaj bio omiljen među seljačkim stanovništvom i jedna od njihovim najomiljenijih svečanosti u godini. Interesantno je da se kult Termina održao još dugo pošto je rimsko carstvo priznalo kršćanstvo.

CERERA (Ceres)

Cerera je bila božica poljodjelstva i zaštitnica žita koje raste. No bila je i božica svih zemaljskih plodova, a ne samo žita. Po vjerovanju starih Rimljana bila je zaštitnica braka i davala je ljudima zakone.

*Prima Ceres unco glaebam dimovit aratro,
 prima dedit fruges alimentaue mitia terris,
 prima dedit leges; Cereris sunt omnia munus;
 illa canenda mihi est. utinam modo dicere possim
 carmina digna dea! certe dea carmine digna est.*

Prva je Cerera razmaknula zemlju zavnutim plugom,
 prva je davala plodove i meku hranu iz zemlje,
 prva je dala zakone: sve je dar Cerere.
 O njoj trebam pjevati; o kad bih samo mogao izreći
 pjesme vrijedne božice! Sigurno je božica vrijedna pjesme.¹⁵

Postoje različite teorije o nastanku njezina imena. Prema nekim autorima njezino ime izvodi se iz lat. *crescere* = rasti, prema drugima pak iz sabinske riječi

¹⁴ Ovidije, *Fasti*, II, 639-662, prijevod Z.M.-J.

¹⁵ Ovidije, *Metamorfoze*, V, 341-345, prijevod Z.M.-J.

ceres = kruh, a neki kažu da se izvodi iz latinske riječi *creāre* = rasti, stvarati. Cerera je poznata još od vremena ranih rimskih kraljeva, pa je možemo smatrati jednom od najstarijih italskih božanstava. Postoji priča da je Rimljanima prijetila glad kada su bili pod napadima kralja Porsene, te su iz najstarijih svetih knjiga dobili savjet da u Rim uvedu kult Dionisa i Demetre. Čini se da su Rimljani taj savjet poslušali i 496.g. pr.Kr. podno Aventina posvećen je hram Cereri, Liberu i Liberi. Rimljani su od Etruščana preuzeli dvanaest božanstava, šest ženskih, i šest muških, pod nazivom *dei consentes*, koji su pomagali Jupiteru da donosi odluke. Kako se broj slagao s brojem dvanaest Olimpijskih bogova stopili su se grčki i rimski bogovi, pa staroitalska božanstva, koja nisu imala čovjekoliki oblik, ni tako bogate priče, preuzimaju od svojih grčkih dvojnika karakteristike i legende. Tada je najvjerojatnije staroitalska božica Cerera postovječena s grčkom božicom Demetrom i od nje preuzima mnoge osobine.

Smatra se dakle sestrom Jupitera i Junone (grč. Zeusa i Here), a u svim se mitovima i kultovima usko povezuje sa svojom kćeri Prozerpinom (grč. Perzefonom). Perzefona je bila kći Zeusa i Demetre i sretno je odrastala među nimfama u društvu Atene i Artemide. Svidjela se podzemnom vladaru Hadu, koji ju je uz pomoć Zeusa, ugrabio dok je na jednoj livadi brala narcise. Perzefona je viknula kad ju je Had povukao u podzemlje rastvorivši zemlju, a Demetra ju je čula i krenula u potragu. Prema mitu devet je dana i noći bez hrane i pića lutala svijetom tražeći kćer, a samo joj je Helije, koji sve vidi, mogao reći što se doista dogodilo. Ljutita se Demetra nije više htjela vratiti na Olimp, a zemlja je postala nerodna i glad je prijetila svijetu. Zeus je zato naredio Hadu da vrati Perzefonu na gornji svijet, no to više nije bilo moguće, jer je mlada božica već pojela plodove podzemnog svijeta i više ga za stalno nije mogla napustiti. Na kraju je postignut kompromis: Demetra će se vratiti na Olimp, a Perzefona će pola godine provoditi s majkom, a polovicu u podzemlju kod Hada. Zato je prema vjerovanju starih Grka i Rimljana s prvim zelenim grančicama i proljetnim plodovima Perzefona dolazila k majci, a kad bi došlo vrijeme sjemenja odlazila je u carstvo sjena. Koliko god je vremena bila odvojena od Demetre zemlja je ostajala nerodna i sumorna je zima vladala svijetom.

Kult Demetre – Cerere bio je raširen po mediteranskom području, a posebice je poznato njezino svetište u Eleuzini. Kako je bila zaštitnica svih zemaljskih plodova i plodnosti, njezin je kult bio izrazito raširen među ženama i dobio je mistične crte, najvjerojatnije pod utjecajem misterija u Eleuzini.

Na selu su u vrijeme proljetne sjetve prizivali zajedno Cereru i Teluru i to je bio tzv. praznik *Semetivae*. Tada su ovim dvjema božicama žrtvovali kolače, pljevu i svinju, a volove su okitili vijencima.

Priusquam messim facies, porcam praecidaneam hoc modo fieri oportet: Cereri porca praecidanea porco femina, priusquam hasce fruges condantur, far, triticum, hordeum, fabam, semen rapicium.

Prije nego učiniš žetvu, treba da se na ovaj način žrtvuje pretklana svinja. Cereri (se žrtvuje) pretklana svinja krmača prije nego sabereš ove plodove, pir, pšenicu, ječam, bob, sjeme repe.¹⁶

Ta se svetkovina svake godine održavala u drugo vrijeme koje su određivali pontifici u skladu s vremenom sjetve. Kad je žito već bilo pod krovom i spremno za obradu ponovo se Cereri prinostila žrtva i to svinja. Nikad joj kao žrtvu nisu prinostili volove, jer se ovi upotrebljavaju za radove na polju:

*Prima Ceres homine ad meliora alimenta vocato
mutavit glandes utiliore cibo.*

*illa iugo tauros collum praebere coegit:
tum primum soles eruta vidit humus.*

...

*a bove succincti cultros removete ministri:
bos aret; ignavam sacrificate suem.*

Prva je Cerera kad ju je čovjek zazivao za bolju hranu promijenila žirove korisnijom hranom.

Ona je prisilila bikove da pruže šiju pod plug:
tada je prvi puta izorana zemlja vidjela sunce.

...

Od vola odmaknite noževe, naoružani pomoćnici:
vol neka ore. Žrtvuje lijenu svinju.¹⁷

Osim u vrijeme žetve, žrtve su joj prinostili i kada su pokojnike pokapali i polagali u zemlju, no tada se osim žrtvovanja moralo i moliti. Budući da ju je plebs obožavao, mnogi su je smatrali i zaštitnicom plebejaca. Čak su plebejski edili nadzirali njezin hram. U vrijeme njezine svetkovine plebejski su se edili brinuli i oko organizacije Cerealija. Zbog toga što je bilo plebsu dozvoljeno da se toliko brine oko ove božice, neki smatraju da je njezin kult uveden zbog svog društveno-političkog značaja, tj. kao davanje ustupaka plebsu.

Ceralije (*Cerealia*) su održavane u njezinu čast u travnju mjesecu. U to vrijeme svi su ljudi oblačili svoje najljepše bijele haljine:

*Tum demum voltumque Ceres animumque recepit,
imposuitque suae spicea sarta comae:*

¹⁶ Katon, *De agricultura*, 134, prijevod Z.M.-J.

¹⁷ Ovidije, *Fasti*, IV, 401-404, 413-414, prijevod Z.M.-J.

*largaque provenit cessatis messis in arvis,
et vix congestas area cepit opes.
Alba decent Cererem: vestes Cerialibus albas
sumite; nunc pulli velleris usus abest.*

Tada se napokon razvedrilo i lice i duh Cerere
i stavila je vezane klasove u svoje kose
i obilna žetva je rodila od polja na ugaru.

I jedva je gumno primilo nagomilane klasove.
Bijelo se pristoji Cereri: odjenite bijele haljine
za vrijeme Cerealija. Sada se ne dolikuje crna pređa.¹⁸

Budući da se radi o svečanosti posvjećenoj božici poljodjelstva, svečanost je imala uglavnom pučki i seljački značaj, a siromasi u Gradu dobivali su hranu na državni toršak. Na zadnji dan slavlja u cirkusu je priređivana zabava u kojoj su sudjelovale lisice koje su imale na repu zavezane goruće baklje. Te su lisice simbolizirale sunčani žar koji pali usjeve. Interesantno je da su se Cerealije održavale i slavile još i u carsko doba.

Osim ovih svetkovina vezanih uz poljoprivredu, žene su Cereri posvetile još jednu. U kolovozu su žene naime, nakon što devet dana nisu izvršavale bračne dužnosti, prinosile boginji žrtvu u obliku plodova zemlje. Ta je svetkovina bila vezana uz njezinu funkciju zaštitnice braka i plodnosti.

KONZO (Consus)

Konzo je staroitalski bog zemlje i usjeva, ali i bog tajnog saveza. Neki govore da je i bog podzemlja. Prema mišljenju nekih njegovo se ime izvodi iz lat. *con-so* = *consulo* = savjetovati, ili po drugima iz lat. *condēre* = sakriti.

Ponajprije dade rasturiti glas da je našao žrtvenik nekog boga sakriven pod zemljom. Tog su boga nazivali Konzo i to zato što je bio bog savjeta (ta još i sada savjet se kaže *consilium*, a vrhovne magistrature nazivaju konzulima tj. savjetnicima);... Žrtvenik se nalazi na većem hipodromu i zakrit je sve vrijeme, a otkriva se samo za konjičkih trka. Drugi pak naprosto kažu, kako savjet mora biti tajan i sakriven, a da nije bez razloga što je žrtvenik toga boga bio sakriven pod zemljom.¹⁹

Po priči Romul je, nakon osnutka grada Rima, u zemlji našao kameni oltar posvećen nekom bogu. No Romul je rekao da će tom bogu nazvanom Konzo uspostaviti svetkovinu samo ako mu uspije naum o otmici Sabinjanki. Neki kažu da ga je Konzo i potaknuo na razmišljanje o otmici. Budući da mu je

¹⁸ Ovidije, *Fasti*, IV, 615-620, prijevod Z.M.-J.

¹⁹ Plutarh, *Usporedni životopisi*, Romul, c.14, prijevod Zdeslav Dukat

naum uspio, Romul je Konzu u čast uspostavio svetkovinu Konzualije. Još je jedna priča povezana sa Konzom. Naime kažu da mu je žena bila *Ops Consiva*, božanska zaštitnica obilja plodova, koja je kasnije poistovjećena s Opinom ili Rejom, Saturnovom ženom.

Pomalo kao da su i zaboravili Konza kao boga usjeva, no ipak u Rimu je postojalo nešto što je označavalo njega kao zaštitnika usjeva. Blizu Palatina naime Konzo je imao podzemni žrtvenik. Podzemni zato što se još davno žito spremalo u podzemne jame i Konzo ga je štitio poslije žetve. Uz njegovu karakteristiku kao boga podzemlja vezuje se priča da su mu u amfiteatrima bile posvećene kapelice, kako bi Konzo štitio gladijatore koji su poginuli u areni, jer su ti gladijatori bili pokapani pod arenom.

Konzualije (*Consualia*), njegova svetkovina, slavile su se 21. kolovoza, nakon vršenja žita i 15. prosinca kada se bog zazivao da sačuva zalihe žita preko zime. Tada su mazge i konji ukrašeni vijencima, sudjelovali u trkama i bili naravno oslobođeni od posla.

FAUN (Faunus)

Faun je rimski bog polja i stada, te zaštitnik ljetine i plodnosti. Osim ovih glavnih funkcija, tijekom duge povijesti svog postojanja, pripisivane su mu različite funkcije, pa kasnije i ne govorimo o jednom Faunu nego o Faunima. Njegovo su ime Rimljani izveli od lat. *favere* = biti naklonjen. Prema mitovima bio je unuk Saturnov i sin Pikov, a kad je odrastao, postao je kralj Lacija. Bio je otac Latinu potonjem kralju Latinaca. Postoje razne verzije o tome tko je bila Faunova žena. Mnoga su naime ženska imena vezana uz njegovo i vrlo je teško razlučiti koja je bila baš njegova žena. To može biti Semetida, Marika ili Fauna, za koju opet neki kažu da mu je bila sestra.

*Rex arva Latinus et urbes
iam senior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica
accipimus, Fauno Picus pater isque parentem
te Saturne refert, tu sanguinis ultimus auctor.*

Kralj Latin vladao je kao starac poljanama i mirnim gradovima u dugom miru. Doznali smo da je ovaj rođen od Fauna i nimfe Marike Laurentijske, Faunu je otac Pik i ovaj govori da si mu ti otac, Saturne, koji si prvi osnivač roda po krvi.²⁰

²⁰ Vergilije, *Eneida*, VII, 45-49, prijevod Z.M.-J.

Bio je vrlo štovan jer je naučio ljude orati i oplemenio je njihovu narav. Nakon svoje smrti poštovan je kao *Fatuus* proročki šumski bog. Bio je i zaštitnik stoke od napada vukova, pa je u toj ulozi dobio ime *Faunus Lupercus*. Osim toga, zaštićivao je šume i kao takav je dobio ime *Silvanus*. Silvan se kasnije odvojio kao zasebni bog. Rimljani su naravno i Fauna postovjetili s jednim od grčkih bogova. Bio je to Pan, no taj se s vremenom pretvorio iz božanskog bića u ukrasnu figuru u parkovima širom Europe, a Fauni su dobili oblike grčkih Satira (rogove i noge jaraca).

U Rimu se 15. veljače održavala svetkovina posvećena ovom bogu kao zaštitniku stoke od vukova, Luperkalije (*Lupercalia*). Prvi dio slavlja bio je posvećen pokajanju i očišćenju od grijeha. U tom dijelu slavljenja Faunu su se prinisile kao žrtve jarac, koza i pas u prisustvu Jupiterova svećenika. Zatim su dva mladića iz uglednih rimskih porodica pristupala žrtveniku i pri tome bi im čelo premazivali krvlju žrtvenih životinja. Kada im je krv bila obrisana mladići su se morali glasno nasmijati. Drugi dio slavljenja posvećen je pospješenju plodnosti, a u tom dijelu nagi su mladići zaogrnuti kozjom kožom, utrkujući se, udarali remenima od kože žrtvenih životinja sve prolaznike, a osobito žene.

*Tertia post idus nudos aurora Lupercos
aspicit, et Fauni sacra bicornis eunt.*

Treće zore nakon ida ugleda gole Luperke,
i Fauni dvorogi idu svetom obredu.²¹

Kao proročki bog *Fatuus*, imao je proročište kod svetog izvora Albineje u kome se pricalo inkubacijom. Tom prilikom prinisile su se kao žrtve dvije ovce, jedna Faunu, a druga bogu sna, jer su na oderanim kožama ovaca spavali i u snu bi slušali proročanstva.

*At rex sollicitus monstros oracula Fauni,
fatidici genitoris,...*
*Huc dona sacerdos
cum tulit et caesarum ovium sub nocte silenti
pellibus incubuit stratis somnosque petivit,
multa modis simulacra videt volitantia miris
et varias audit voces fruiturque deorum
colloquio atque imis Acheronta adfatur Avernis.*

Kralj uznemiren znamenjem ode u proročišta Fauna
proročkog roditelja, ...
Kada je ovamo svećenik donio darove i legao

²¹ Ovidije, *Fasti*, II, 267-268, prijevod Z.M.-J.

u gluhoj noći na prostrtim kožama ubijenih ovaca
i molio sne, vidio je mnoge prikaze
kako lete na čudan način i čuo različite glasove
i uživao u razgovoru bogova i zaziva Aheront iz najdubljeg Averna.²²

*Hic geminas rex Numa maclat oves.
Prima cadit Fauno, leni cadit altera Somno:
sternitur in duro vellus utrumque solo.
Bis caput intonsum fontana spargitur unda,
bis sua faginea tempora ronde premit.*

Ovdje je kralj Numa ubio dvije ovce.
Prva je pala Faunu, a druga lakom Snu:
Prostire se vuna i jedne i druge na tvrdom tlu.
Dvaput se nešišana glava polijeva izvorskom vodom
Dvaput je pritisnuo svoje slijepoočnice bukovim lišćem.²³

Osim ovog proročišta imao je i svetište na Tiburu, otoku gdje su mu prinisili žrtvu u mjesecu veljači. Još jedno svetište dao mu je Euandar sagraditi na Palatinu. Rimljani su mu posvetili divlju maslinu.

MAJA (Maia)

Maja je u staroitalskih naroda bila božica prirode i majka proljeća. Bila je zaštitnica proljetne plodnosti zemlje. Neki tvrde da je jedna od najstarijih božica u Italiji. I samo njezino ime govori da je vezana uz mjesec maj. Neki se međutim ne slažu da je taj mjesec dobio ime po božici Maji. Bila je nazivana i *Maiesta* (uzvišena).

Maium Romulus tertium posuit, de cuius nomine inter auctores lata dissensio est. ... Cincius mensem noinatam putat a Maia, quam Vulcani dicit uxorem; argumentoque utitur quod flamen Vulcanalis Kalendis Mais huic deae rem divinam facit. Sed Piso uxorem Vulcani Maiestam non Maiam dicit vocari.

Maju je Romul treću postavio, o čijem imenu postoji razlika u mišljenju među piscima. ... Cincije misli da je mjesec nazvan po Maji, za koju kaže da je žena Vulkanu; služi se dokazom jer svećenik Vulkanov priprema sveti obred ovoj božici za Majinih Kalenda. Ali Pizon kaže da se žena Vulkanu zove Majesta, a ne Maja.²⁴

²² Vergilije, *Eneida*, VII, 81-82, 86-91, prijevod Z.M.-J.

²³ Ovidije, *Fasti*, IV, 652-656, prijevod Z.M.-J.

²⁴ Macrobije, *Saturnalia*, I, c.12, prijevod Z.M.-J.

Po nekim podacima Rimljani su vjerovali da je ona bila kći Fauna, a žena Vulkanova, a često su je nazivali *Tellus*, *Bona Dea*, *Fauna* ili *Fatua*.

Hanc eandem Bonam Deam Faunamque & Opem & Fatuam pontificum libris indigitari. Bonam; quod omnium nobis ad victum bonorum causa est. Faunam; quod omni usui animantium favet. Opem; quod ipsius auxilio vita constet. Fatuam a fando; quod ut supra diximus, infantes partu editi non prius vocem edunt quam attigerint terram.

Ova se ista božica poštuje kao Bona Dea i Fauna i Opa i Fatua u knjigama pontifika. Bona Dea; jer je ona uzrok nama za življenje u svim dobrima. Fauna; jer pomaže kod svake vještine sa životinjama. Opa; jer uz njezinu je pomoć život sigurniji. Fatua po proricanju; jer kao što smogore rekli djeca rođena ne daju glas prije nego dotaknu zemlju.²⁵

No ipak su je Rimljani najviše poštovali kao majku Merkurija, boga trgovine. Maja je naime poistovjeđena, kao i mnogi drugi stari italjski bogovi, s jednom od grčkih boginja. Slučajno je u grčkoj mitologiji postojala boginja Maja, kći Atlantova, majka Herma, boga trgovine i jedna od najljepših Plejada, pa je staroitalska Maja preuzela sve mitove vezane uz grčku Maju. Merkurije i Maja imali su zajednički hram kod Cirka koji su Rimljani nazivali *Circus Maximus*.

Svake godine 1. svibnja prinio bi joj *Flamen Vulcanis* (Vulkanov svećenik) krmaču za žrtvu. Smatralo se naime da je Maja Vulkanova kulturna družica. Na 15. svibanj, kao majci Merkurija, kod njihova zajedničkog hrama prinosa joj se žrtva. Toj su svetkovini prisustvovali uglavnom trgovci.

Contendunt Maiam Maercurii matrem mensi nomen dedisse; hinc maxime probantes, quod hoc mense mercatores omnes Maiam priter Mercurioque sacrificant.

Drugi misle da je Maja majka Merkurija dala ime mjesecu; izvodeći to ponajviše jer u tom mjesecu svi trgovci jednako žrtvuju Maji i Merkuriju.²⁶

²⁵ Macrobije, *Saturnalia*, I, c.12, prijevod Z.M.-J.

²⁶ Macrobije, *Saturnalia*, I, c.12, prijevod Z.M.-J.

I NA KRAJU

Premda je u prethodnom tekstu detaljnije opisano tek šest najvažnijih rimskih božanstava koji su, po rimskom vjerovanju, omogućavali proljetno buđenje prirode, pomagali u uspješnom rastu biljaka, osiguravali žetvu i berbu, te napokon čuvali plodove uroda, jasno je da su oni, uz cijeli niz manjih božanstava i lokalnih demona, predstavljali možda najvažniji dio rimskog religijskog sustava. Nakon njegove integracije s grčkim, bogatstvo predodžaba i mitova koji su grčki božanski svijet pratili zasjenio je izvorni, rimski vjerski sustav, a u mnogim ga je slučajevima i sasvim izbrisao.

Rimljani su u početku savjesno obavljali sve predviđene obrene i rituale kod svake pojedine svetkovine. Pod kraj republike, a naročito u vrijeme carstva značenje religije u Rimu postepeno gubi na važnosti. August je pokušao obnavljajući hramove i običaje ponovo vratiti stari značaj religiji, no u tome nije potpuno uspio, jer je zamrlo religiozno čuvstvo u narodu.

Augustova "obnova" (u koju zdušno vjeruju i najveći pjesnici njegova doba: Vergilije, Horacije i Ovidije, koji će čak svojim Fastima pokušati vratiti u život mnoga zaboravljena božanstva i nerazumljive kultove) ipak nije uspjela udahnuti nov život zaboravljenim vjerovanjima, ali je, osobito kroz svetkovine, kult ovih bogova povezanih s poljoprivredom ostao trajnim pratiteljem rimskog naroda.

Svečanosti posvećene ovim i drugim bogovima bile su, jasno, povezane sa smjenom godišnjih doba i s poljoprivrednim radovima i utkane su u rimski kalendar. Stoga se njihova nazočnost u Rimu sačuvala i u poznome Carstvu kad će njihove hramove, obrede i kultove konačno izbrisati kršćanstvo. No kako se neposredan odnos s prirodom živo i dalje osjećao u seoskom životu, to će mnogi "nevjerski" aspekti tih bogova pod drugim imenom i u drugo ime poživjeti sve do našega doba.

LITERATURA

1. Musić: *Nacrtr grčkih i rimskih starina*, Kr. zemaljska tiskara, Zagreb, 1910.
2. Tomić: *Poviest rimska do careva I dio*, Naklada Matice Hrvatske, Zagreb, 1884.
3. Maškin: *Istorija Starog Rima*, Izdavačko preduzeće Narodne republike Srbije, Beograd, 1951.
4. Oswalt, Sabine: *Grčka i rimska mitologija*, Vuk Karadžić, Beograd, 1980.
5. Perowne: *Rimska mitologija*, Otokar Keršovani, Opatija, 1990.
6. Cavendish, Ling: *Mitologija*, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1988.
7. *Religije svijeta*, Kršćanska Sadašnjost, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1987.
8. Srejšović, Đermanović Kuzmanović: *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Srpska književna zadruga, Beograd 1987.
9. Zamirović: *Mitologija Grka i Rimljana*, Knjižara Slavija, Novi Sad, 1936.
10. Zamarovsky: *Jumaci antičkih mitova*, Školska knjiga, Zagreb, 1985.
11. P. Vergilius M.: *Aeneis* (W. Ianell), Teubner, Lipsiae, 1927.
12. T. Livius: *Ab urbe condita librorum partes selectae* (C.J. Grysar), Vindobone, 1854.
13. M. P. Cato: *De agricultura* (H. Keil), Teubner, Lipsiae, 1895.
14. P. Ovidius N.: *Le Metamorphosi* (F. Bernini), Nicola Zacinelli, Bologna, 1942.
15. Plutarh: *Usporedni životopisi*, (prijevod Zdeslav Dukat), August Cesarec, Zagreb, 1988.
16. P. Ovidius N.: *Fastorum libri sex* (H. Peter), Teubner, Leipzig, 1879.
17. T. Macrobius: *(Opera) Quae extant omnia*, Patavii, 1736.
18. M.T. Varro: *De lingua Latina*, Biponti, 1722.

Tonći Maleš

Danijel Farlati: *Illyricum sacrum*

Djelo *Illyricum sacrum* talijanskog isusovca Danijela Farlatija jedno je od najvažnijih djela crkvene historiografije koja se bavi područjima koje danas obuhvaća Republika Hrvatska. U svojih osam tomova izdanih u *Veneciji* između 1751. i 1819. sadrži mnogobrojne prijepise isprava, zapisnika, biskupskih vizitacija i papinskih dekreta. Osim toga upravo vrvi citatima crkvenih povjesničara, osobito *Tome Arhidakona* i *Ivana Lučića* te biskupskih kodeksa, papinskih pisama i akata raznih pokrajinskih sinoda i ekumenskih koncila. Stoga je nezaobilazno u proučavanju povijesti, osobito crkvene na našem području. Samo je djelo nastalo na tragu nove historiografije čije je osnovne postavke zacrtao kardinal Cesare Baronio¹ a temelji se na traženju i vrednovanju različitih povijesnih izvora. Izvor i uzrok tog preokreta u pisanju povijesnih djela nije bilo samo ozračje renesanse i ugledanje na klasične povjesničare nego i sveobuhvatni program i pokret, koji je kao reakciju na pojavu Reformacije inicirao Tridentni koncil (1545 – 1563), a nama je poznat pod imenom Katolička obnova. Perjanica toga pokreta bio je isusovački red ili *Družba Isusova* što ga je polovicom XVI. st. osnovao španjolski vojnik, a kasnije i svećenik i mistik *sv. Ignacije Lojolski*.

Upravo tome redu pripadaju i tvorci djela *Illyricum sacrum*, talijanski isusovci *Filip Riceputi*, *Danijel Farlati* i *Jakov Coleti*. Oni su se krajem 17. i početkom 18. st. velikom marljivošću dali na istraživanje crkvene povijesti područja obuhvaćenog nekadašnjim Ilirikom. Rezultat njihova rada je djelo koje spada među opsežnije naslove svjetske crkvene historiografije. Jednako su tako još dva velika muža povezana uz ovo djelo. To su splitski nadbiskup *Pacifik Bizza* i svjetski poznat kršćanski arheolog *Don. Frane Bulić*. Prvi je neposrednim radom, a kasnije potporom, omogućavao da djelo bude izdano, a drugi neko-

¹ Predstojnik Vatikanske knjižnice 1578. – 1603. objavljuje djelo *Annales ecclesiastici*. Koliko je bio popularan svjedoči i ovaj citat:

...kako mudri to nas uče
Tomko, **Baron**, Ferario...
...kojim imaš temeljito
virovati što ti kažu,
jer svak znade stanovito
ovi ljudi da ne lažu....

Fra. Andrija Kačić Miošić: *versi cara Konstantina Velikoga i njegove majke svete Jelene Križarice*, Razgovor ugodni naroda Slovinskoga